

TURKIY TILLARDA ONALIK KONSEPTINING O'RGANILISHI

Yunusova Sayyoraxon Mo'minjon qizi

Sa25051999@icloud.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23276726>

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va jahon tilshunosligida onalik konseptining o'rganilish darajasi, uning semantik, lingvokulturologik, kognitiv va diskursiv xususiyatlari tahlil qilingan. Onalik konseptiga oid o'zbek va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari o'rganilib, turkiy va boshqa tillarda ona tushunchasining ifodalanish xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, maqol va iboralarda, badiiy asarlarda hamda diniy manbalarda ona obrazining namoyon bo'lishi, uning milliy-madaniy qadriyatlar bilan aloqasi ko'rib chiqilgan. Turli tillardagi onalik konseptiga oid tadqiqotlar qiyosiy tahlil qilinib, ushbu konseptni o'rganishning asosiy yo'nalishlari umumlashtirilgan.

Kalit so'zlar: konsept, kognitiv yondashuv, onalik konsepti, turkiy tillar, lingvistika, lingvokognitiv, lingvokulturologiya.

Аннотация: В данной статье анализируется степень изученности концепта материнства в узбекском и мировом языкознании, а также его семантические, лингвокультурологические, когнитивные и дискурсивные особенности. Рассматриваются научные исследования узбекских и зарубежных учёных, посвящённые концепту материнства, и освещаются особенности репрезентации понятия матери в тюркских и других языках. Особое внимание уделяется отражению образа матери в пословицах, фразеологизмах, художественных произведениях и религиозных источниках, а также его взаимосвязи с национально-культурными ценностями. На основе сравнительного анализа исследований, посвящённых концепту материнства в различных языках, обобщаются основные направления его изучения в современном языкознании.

Ключевые слова: концепт материнства, образ матери, концепт, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, семантический анализ, дискурсивный анализ, сравнительный анализ, тюркские языки, пословицы и фразеологизмы, национально-культурные особенности.

Annotation: This article examines the extent to which the concept of motherhood has been studied in Uzbek and international linguistics, focusing on its semantic, linguocultural, cognitive, and discursive features. It reviews research conducted by Uzbek and international scholars on the concept of motherhood and explores how the concept of mother is expressed in Turkic and other languages. Particular attention is paid to the representation of the mother figure in proverbs, idioms, literary works, and religious sources, as well as its relationship with national and cultural values. Through a comparative analysis of studies devoted to the concept of motherhood across different languages, the article identifies and summarizes the main approaches to its investigation in contemporary linguistics.

Keywords: concept of motherhood, image of the mother, concept, cognitive linguistics, linguoculturology, semantic analysis, discourse analysis, comparative analysis, Turkic languages, proverbs and idioms, national and cultural characteristics.

Tilshunoslikda yangi yoʻnalishlarning paydo boʻlishi til birliklariga yondashuvni oʻzgartirdi. Til birliklari endi nafaqat grammatik jihatdan, balki ularning madaniyatga boʻlgan munosabati va odamlar, shaxslar ongida aks ettirishning xilma-xilligi nuqtai nazaridan ham tadqiq qilina boshlandi. Ushbu yangi yoʻnalishlardan lingvokulturalogiya va kognitiv tilshunoslikka oid tadqiqotlar antropotsentrik xarakterga ega boʻlib, odamlarning tilga tasiri, til va madaniyat oʻrtasidagi bogʻliqlik va idrok jarayonlarining tilda aks etishi kabi masalalarni oʻrganadi.

Tilshunoslikda onalik konseptining o'rganilishi, asosan, onalik tushunchasining til va madaniyat kontekstidagi ifodalari va uning inson tafakkuriga ta'siri bilan bog'liqdir.

O'zbek hamda jahon tilshunosligida konsept va konseptologiyaga oid ilmiy izlanishlar ortib bormoqda. Xususan, onalik konsepti bo'yicha ham bir qancha ilmiy tadqiqotlarni ko'rishimiz mumkin.

Tilshunoslardan Aliyevaning "Fransuz tilida ayol konseptining kognitiv tahlili", Toshtemirova va Karimovalarning "Ingliz va o'zbek tilida ayol konseptiga bo'lgan turlicha yondoshuvlar", Artemovanning "Эмотивно-оценочная объективация концепта женщина в семантике фразеологической единицы", Hakimovanning "Koreys lingvokulturalogiyasida Ayol konseptining onalik maqomi" va boshqa ayol konseptiga oid ilmiy tadqiqot ishlarini uchratishimiz mumkin.

Ushbu ilmiy ishlarda ayol konsepti bilan birgalikda ona va onalik konseptiga ham murojaat qilingan. Bulardan, Iskandarova hamda Mahida Imamzadalarning Oila konsepti haqida yozgan ishlarida ayol va ona konseptining semantik jihatdan tahlilini, Hakimovanning maqolasida esa ayol konseptining yadro osti zonasi sifatida onalikni ham olib, onalik konseptining assotsiativlarini badiiy asarlar matni keltish orqali til va madaniyat munosabatini ifodalagan. Yuqorida keltirilgan tadqiqotlar, asosan, ayol konsepti va uning yadro osti zonasi sifatida berilgan ona va onalik konseptlariga oid bo'lsa, quyida ona va onalik konseptiga oid ilmiy tadqiqotlarni keltirib, onalik konseptiga qay tomondan yondoshganligini ko'rib o'tamiz.

Sebahat Armağanning "Ana ve Anne sözcükleri üzerine kültür dilbilim incelemesi", Mirzayevaning "A the concept of Mother in turkish and gagauz languages", N. Safarovaning "Study of the concept Mother in uzbek linguistics", S.Ulugmurodovanning "The concept of mother in religious sources", Suniya S. Lutharning "Mothering mothers", A. Bakenovanning "Componential analysis of Ana/Mat'/Mother", Naimovanning "The concept of mother in kyrgyz and english linguistic" nomli tadqiqotlarida ona va onalik konsepti tilshunoslikning turli jihatlari

nuqtai nazaridan tahlilga tortilgan. Ushbu tadqiqotlardan Mirzayevaning "A the concept of Mother in turkish and gagauz languages" nomli ilmiy ishida turk va gagauz tillarida onalikni ifodalovchi konseptlarni leksik, semantik, qiyosiy, tavsifiy va konseptual tahlil qilish orqali ushbu xalqlarning dunyoqarashida onalik bilan bog'liq bo'lgan tushunchalarning o'xshash va xarakterli tomonlari maqol, she'r va frazeologizmlar orqali aniqlashga qaratilgan va natijaga erishilgan.

Gulmira Usenovaning "Qoraqalpoq badiiy diskursida Ona konseptining lingvostilistik tahlili" nomli tadqiqot ishida ona konseptining tahlil matniga qoraqalpoq yozuvchisi Tulepbergen Qayipbergenovning "Qoraqalpoqlar haqida doston", "Qoraqalpoq qizi", "Tushunarsizliklar" asarlari tanlab olingan. Ushbu tadqiqot ishida asarlardagi badiiy qahramonlar, xususan, Qumar ona va Sanem ona obrazi orqali farzandi uchun hamma narsaga tayyor g'amxor, mehribon qoraqalpoq onasi, sabr-toqatli, mehnatsevar, kuchli qoraqalpoq ayoli tasvirlangan. Asarlardan parchalar olinib ular lingvokulturologik, lingvostilistik jihatdan tahlil qilingan. Matndan onalik konsepti bilan bog'liq bo'lgan gaplarni alohida olib, metaforalar, alliteratsiya, o'xshatishlarni aniqlab tahlilga tortilgan. Ona, onalik konsepti matnlarda, asosan, bola, farzand, ota so'zlari bilan kelgan. Yuqoridagi asarlarda onalik konseptini quyosh, qorg'on, ustoz, ayol, xotin kabi so'zlar hosil qilgan.

Gajiyeva Leylaning "Turk va qomiq tillarida Ona konsepti" ilmiy ishida ona va onalik konseptini hosil qiluvchi so'zlar, ularning ma'nolari, ona so'zining variantlari kognitiv tilshunoslik, etnolingvistika, lingvokulturologiya, lingvopragmatik jihatdan o'rganilgan. Ona termini va onalik konseptini hosil qiluvchi so'zlarning qomiq va turk tilidan boshqa turkiy tillar tatar, qozoq, tuva, turkman, uygur, o'zbek, boshqird, hakas tillardagi nomi va variantlariga ham to'xtalgan. Onalikning yosh bilan faqrlanuvchi nomlari ham ozaro sematik guruhlab yoritilgan. Turkiy tillarda ona sozi ana, ane, anne, apa, opa, ena, ene, iney, ano, nene, neney kabi ifodalanishini keltirib o'tgan.

Bülent Hünerli va Tudora Arnaut tomonidan yozilgan "Gagauz Atasözleri Bağlamında Anne" nomli maqolada Gagauz xalqining maqollari orqali ana tushunchasining madaniy va lingvistik jihatlari o'rganilgan. Maqolada Gagauz xalqining oilaviy tuzilmasi va an'analari, shuningdek, ana tushunchasining o'ziga xosligi tahlil qilingan. Gagauzlar orasida ana tushunchasi kuchli patriarxal oilaviy tuzilma bilan bog'liq holda shakllangan. Tadqiqot tahlil matni sifatida V. Moskovning XX asr boshlarida yozgan asarida Gagauz oilasining o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, er-xotin va bola o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, har bir oilaviy a'zoning o'ziga xos tutumlari va xulq-atvori haqida ma'lumot berilgan. Bu tadqiqotda Gagauz maqollari orqali ana tushunchasining madaniy va lingvistik jihatlari o'rganilgan. Maqolada Gagauz maqollaridagi ana tushunchasi va uning kimligi turli yo'nalishlar bo'yicha tahlil qilingan.

Nurgul Kalieva, Kamila Ashirkhanova va Zhanar Suinzhanova tomonidan yozilgan "The Concept of Mother in the Turkish Linguocultural Space" nomli ishida turk xalqlari orasida onalik tushunchasining lingvokognitiv va lingvokulturologik jihatlari o'rganilgan. Maqolada turk xalqlari orasida onalik tushunchasini ifodalovchi pritsedent nomlar tahlil qilingan. Tadqiqotda onalik tushunchasining turk xalqlari orasidagi umumiy va milliy xususiyatlari, shuningdek, ularning semantik xususiyatlari o'rganilgan.

Bakenovanning "Componential analysis of Ana/Mat'/Mother" nomli maqolada ana (qozoqcha), mat (ruscha) va mother (inglizcha) so'zlarining semantik kengayishini o'rganadi. Tadqiqotda komponental tahlil usuli qo'llanilib, bu so'zlarning semantik tarkibi, ya'ni ularning ma'nolarini tashkil etuvchi komponentlar aniqlangan. Natijada, bu so'zlar quyidagi prototipik semantik belgilarni o'z ichiga oladi:

1. Ayol. Onalik tushunchasi ayollik bilan bog'liq.
2. Tug'ish. Ona bo'lish tug'ish jarayoni bilan bog'liq.
3. Tarbiya. Ona bolani tarbiyalash vazifasini o'z zimmasiga oladi.

4. Bir avlodli. Ona va bola o'rtasidagi aloqalar bir avlodga taalluqli.

Shuningdek, maqolada onalik prototipining semantik kengayishi, ya'ni uning ma'nolarining o'zgarishi va yangi ma'nolar qo'shilishi, masalan, surrogat ona, tug'ishgan ona, genetik ona kabi tushunchalar tahlil qilingan. Bu o'zgarishlar ijtimoiy qadriyatlarning o'zgarishi, reproduktiv texnologiyalarning rivojlanishi va atrof-muhitdagi o'zgarishlar bilan bog'liq.

"Ana va Anne Sözcükleri Üzerine Kültür dil bilim İncelemesi" Sebahat Armağanning ushbu maqolasida turk tilidagi ana, anne so'zlarining etimologiyasi, ma'nosi, mifologik va diniy ahamiyati, tarixiy va zamonaviy turk lahjalaridagi ko'rinishi, dialektlardagi ishlatilishi, iboralar va maqollardagi qo'llanilishi, shuningdek, bu so'zlar bilan bog'liq hosil bo'lgan so'z birikmalari tahlil qilingan. Tadqiqotda ana so'zining madaniy jihatdan muhim qiymatga ega ekanligi va ikki so'zning turli kontseptual sohalarga ega ekanligi aniqlangan.

Fazila Derya Agişning "Mother in Sephardic, Turkish, and Italian Proverbs and Idioms: Case of Online Blogs" ushbu tadqiqotida turk va italyan xalqlarining maqollari va iboralari orqali onaning ijobiy va salbiy holatlardagi tasvirlari tahlil qilingan.

S.Ulug'murodovanning "The concept of mother in religious sources" nomli tadqiqotida onalik konseptining diniy manbalarda qanday talqin etilishi tahlil qilingan. Muallif, ona obrazining Qur'on oyatlari va hadislaridagi o'rni, shuningdek, xalq og'zaki ijodida, jumladan maqol va rivoyatlar orqali qanday ifodalanganini o'rganadi. Shuningdek, yozuvchi O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asaridagi onalik kontseptsiyasi misolida bu tushunchaning adabiyotdagi aks etishi tahlil etilgan.

Mirzayevaning "A the concept of Mother in turkish and gagauz languages" nomli ilmiy ishida turk va gagauz tillarida onalikni ifodalovchi konseptlarni leksik, semantik, qiyosiy, tavsifiy va konseptual tahlil qilish orqali ushbu xalqlarning dunyoqarashida onalik bilan bog'liq bo'lgan tushunchalarning o'xshash

va xarakterli tomonlari maqol, she'r va frazeologizmlar orqali aniqlashga qaratilgan va natijaga erishilgan.

Keltirilgan ilmiy tadqiqot ishlarini o'rganish natijasidan ma'lum bo'ldiki, tilshunoslikda onalik konseptining organilishi asosan quyidagi jihatlar orqali amalga oshirilgan ekan:

1. Semantik jihatdan. Onalik bilan bog'liq so'zlar, iboralar va ularning ma'nolari o'rganiladi. Bunda onalik konsepti ona, onalik, ayol kabi tushunchalarning turli tillardagi semantik farqlari va ularning madaniy kontekstini o'z ichiga oladi.

2. Lingvokulturologik jihatdan. Onalik konsepti turli madaniyatlarda qanday qabul qilinishi va talqin qilinishi o'rganiladi. Har bir madaniyatda onalikning roli va ahamiyati turlicha bo'lishi mumkin.

3. Kognitiv jihatdan. Onalik tushunchasi inson fikrlarida, munosabatlarida va hissiyotlarida qanday aks etishini o'rganadi. Bu, onaning rolini va uning shaxsiy hayotdagi ta'sirini anglashda muhim hisoblanadi.

4. Diskursiv tahlil jihatidan. Onalik konseptining til va muloqotdagi ifodalari, jumladan, ona sifatida kishi haqida qanday fikrlar, stereotiplar va normativlar mavjudligini o'rganadi.

5. Qiyosiy tahlil jihatdan. Onalik konseptini qardosh va qardosh bo'lmagan tillarga o'zaro qiyoslash va chog'ishtirish natijasida konseptni o'rganishga qaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aksoy, Ö. A. (1995). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İnkilâp Kitabevi, İstanbul.
2. Ağış F. D. Mother in Sephardic, Turkish, and Italian Proverbs and Idioms: Case of Online Blogs // Kültür Araştırmaları Dergisi. – 2022. – № 12. – B. 220–231.

3. Dilçin, D. (2018). Edebiyatımızda Atasözleri, Türk Dil Kurumu Yayınları. 751, 3.bsk. Ankara.
4. Ergashev, R. (2023). *Kognitiv lingvistika: nazariya va amaliyot*. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.
5. Iskandarova, M. (2021). *Lingvomadaniyatshunoslik va uning tadqiqot usullari*. Andijon: Andijon Davlat Universiteti.
6. Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
7. Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford: Stanford University Press.
8. Shomurodova, S. (2019). *O‘zbek tilshunosligida madaniy konseptlar: masalalar va yechimlar*. Farg‘ona: Farg‘ona Davlat Universiteti.